

Julija Matejić
Beograd

Diskurs postgeneracije. Sećanje i identitet potomaka počinilaca i žrtava holokausta

78

Apstrakt: *Ispitujući ulogu porodice u procesu intergeneracijskog/transgeneracijskog prenošenja traume i sećanja, rad pokušava da odgovori na pitanje na koji način suočavanje sa neproživljenom prošlošću utiče na živote potomaka neposrednih počinilaca i žrtava holokausta, odnosno, na formiranje identiteta tzv. postgeneracije? Što je vremenska distanca u odnosu na Drugi svetski rat veća, i što je broj onih sa neposrednim iskustvom i sećanjem manji, termini kao što su pamćenje i sećanje počeli su da gube svoje ustaljeno značenje. Kako je istraživanje pokazalo, i pored odsustva ličnog sećanja, pripadnici potomaka onih koji su preživeli masivne traumatske događaje subjektivno su duboko povezani sa sećanjem prethodne generacije (toliko da tu vezu sami nazivaju sećanjem, a traume svojih roditelja osećaju kao svoje). U skladu sa činjenicom da samu traumu i sećanje nije moguće fizički preneti na potomke, rad analizira i poredi termine koje je stručna literatura do sada usvojila, kao što su sekundarna traumatizacija (u slučaju deteta), tercijarna traumatizacija (u slučaju unuka), zatim, eho traume, ali i postpamćenje. Osnovna teza ovog rada jeste da eho sećanja, eho traume, suočavanje s prošlošću, ali i istovremena nemogućnost izmirenja s njom, dovode do tzv. krize identiteta postgeneracije holokausta.*

Ključne reči: *postgeneracija, eho traume, postpamćenje, eho sećanja, holokaust, kriza identiteta.*

*Određeni događaji zaslužuju
velikodušnost zaborava,
dok drugi zahtevaju iskrenost sećanja.
S moje tačke gledišta, to je teškoća
posleratnih nemačkih generacija.*

Daniel Barenbom¹

1. Uvod

Više od sedamdeset godina kasnije, čini se da je holokaust² još uvek nesavladana prošlost, kako za Nemce, tako i za Jevreje, ali i ostatak sveta. Stoga, ovaj rad se ne bavi samim uzrocima genocida, nemačkom istorijom u vreme Trećeg rajha

¹ Barenboim and Said 2004: 169.

² Termin *holokaust* potiče od grčke reči *holókaustos* (ὁλόκαυστος), gde *hólos* znači *ceo*, a *kaustós* – *spaljen*. U antičkoj Grčkoj ovaj pojam označavao je religiozni obred u kom se životinja ritualno spaljivala i, kao žrtva, prinosila bogu. Iako je ranije ova reč korišćena za sve velike masakre, od Drugog svetskog rata termin holokaust odnosi se isključivo na genocid nad

i Drugog svetskog rata, ali ni stradanjem jevrejskog naroda, već posledicama koje Šoa ima na generacije koje su usledile. Ispitujući njihov odnos prema prošlosti i ulogu porodice u procesu prenošenja traume i sećanja, rad pokušava da odgovori na pitanje na koji način neproživljena prošlost utiče na živote potomaka neposrednih počinitelja i žrtava holokausta, odnosno, na formiranje identiteta tzv. *druge generacije*.

Termin *druga generacija* u kontekstu Šoe definisao je američki profesor jevrejskih studija i studija holokausta Alan Berger (Alan L. Berger). Pod ovim pojmom on podrazumeva ne samo direktne potomke Jevreja koji su preživeli holokaust, već i „*drugu drugu generaciju*“, one koji su *rođeni krivi* – potomke nacističkih zločinaca (Berger and Berger 2001: 1). Ipak, s obzirom na to da se ovaj rad ne ograničava samo na direktne naslednike (*decu*), već uključuje i bliske rođake i treću generaciju (*unuke*) obe strane, termin *druga generacija* zamenjen je adekvatnijim pojmom – *postgeneracija*. Na taj način, potomci nacista i njihovih žrtava definisani su kao *generacija/e posle* holokausta.

79

Osnovna pitanja koja ovaj tekst promišlja jesu šta pamti postgeneracija i na koji način se suočava sa teretom prošlosti, zatim, mogu li se neposredno sećanje na holokaust i sama trauma inter/transgeneracijski preneti na potomke, štaviše, da li je i u kojim okolnostima moguće izmirenje s takvom prošlošću?

2. Diskurs postgeneracije holokausta

Kao studija slučaja za analizu diskursa postgeneracije holokausta odabran je dokumentarni film *Hitlerova deca* (*Hitler's Children*, 2011), koji je u maju 2012. godine prikazan na britanskoj nacionalnoj televiziji (BBC). Imajući u vidu da Adolf Hitler (Adolf Hitler) nije imao dece, autor nazivom filma zapravo aludira na postgeneraciju holokausta, na one kojima se *sadašnjost* ukazuje jedino kao nepodnošljiva *budućnost prošlosti*. Osnovna ideja autora filma bila je da prikaže kako potomci najozloglašnijih nacista, ali i preživelih žrtava prevladavaju teret koji im je prošlost nametnula, odnosno, zločine / stradanja najbližih.

Već na samom početku, film nedvosmisleno postavlja gledaoca u kontekst – u *mračne hodnike pamćenja*, kako Instituta za savremenu istoriju u Minhenu, tako i unutrašnjeg sveta glavnih likova. Ako se u analizi filma pozovemo na rad holandske teoretičarke književnosti i kulture Mike Bal (Mieke Bal), možemo reći da u svet narativa uvodi *ugneždeni narator* koga ne vidimo u činu pripovedanja (glas iz *off-a*). On je van sveta dijegeze (*ekstradijegetički*) i kao takav garantuje objektivnost. Film ne estetizuje holokaust i patnju žrtava, već naizmenično

Jevrejima u kom je živote izgubilo više od šest miliona ljudi. Ipak, zbog uvredljive prirode reči holokaust koja se vezuje za starogrčki paganski običaj, Jevreji radije koriste biblijski termin *Šoa* (שואה, *Shoah*) koji znači *nesreća, katastrofa, uništenje*.

prikazuje originalne fotografije nacista (iz porodičnih arhiva potomaka) i svakodnevnini život postgeneracije. Narator tako gledaoce upoznaje sa njihovim životnim pričama, uz retoričko pitanje: hoće li postgeneraciji prošlost uvek biti sadašnjost i da li će im budućnost ikada biti oslobođena krivice? (HC 4.01)³

„Hitlerovu decu“ – Betinu Gering (Bettina Göring)⁴, Moniku Hertvig (Monika Hertwig)⁵, Katrin Himler (Katrin Himmler)⁶, Niklasa Franka (Niklas Frank)⁷ i Rajnera Hesa (Rainer Höss)⁸ vidimo u samom činu pripovedanja. U skladu sa tim, oni su *uokvireni intradijegetički* naratori, ali u zavisnosti od toga da li govore o onome što se njima dogodilo ili o tuđim iskustvima, svako od njih ponaosob naizmenično se pojavljuje i u ulozi *homodijegetičkog* i u ulozi *heterodijegetičkog* naratora.⁹

80 Kroz teorijski diskurs Žerara Ženeta (Gérard Genette) i pojam *fokalizacije* koji je on definisao, glavni likovi filma *Hitlerova deca* mogu se prepoznati i kao fokalizatori, i to *emotivni* (jer kroz njihove emotivne filtere osećamo), odnosno, *ideološki* (pošto kroz njihove ideološke svetonazore shvatamo).¹⁰ Sa druge strane, *perceptivni fokalizator* (ugao posmatranja), tokom celog filma poveren je eksternoj, optičkoj, impersonalnoj fokalizaciji kamere.

3 Za referiranje na film *Hitlerova deca* kao izvor citata, u daljem tekstu biće korišćena početna slova reči originalnog naziva filma, uz upućivanje na tačno vreme citiranog segmenta u filmu – npr. HC 4.01, pri čemu brojka pre tačke označava minute, a brojka iza tačke sekunde.

4 Herman Gering (Hermann Göring), jedna od centralnih ličnosti nacističkog režima, bio je rođeni brat Betininog dede. Posle smrti svog brata, Herman je usvojio Betininog oca. Nakon suđenja, a noć pre nego što je trebalo da bude pogubljen, Herman Gering izvršio je samoubistvo 1946. godine.

5 Monika Hertvig je ćerka Amona Geta (Amon Göth), komandanta nacističkog koncentracionog logora Plašov (Płaszów), odgovornog za smrt više desetina hiljada Jevreja. Neposredno posle rata, suđeno mu je u Poljskoj gde je i obešen 1946. godine, nedaleko od mesta logora.

6 Katrin Himler potiče iz nacističke porodice, s tim što su (kako sama kaže) ostali članovi porodice imali *sreću* da ostanu u senci najvećeg od njih – Hajnriha (Heinrich Himmler), glavnog komandanta SS-a i Gestapoa, rođenog brata Katrininog dede (HC 2.18). Hajnrih Himler izvršio je samoubistvo 1945. godine, neposredno pošto je uhapšen.

7 Niklas Frank imao je svega osam godina kada je njegov otac, Hans Frank (Hans Frank), osuđen i pogubljen u Nirnbergu 1945. godine kao guverner okupirane Poljske, direktno odgovoran za geta i koncentracione logore.

8 Rajner Hes je unuk Rudolfa Hesa (Rudolf Höss), komandanta koncentracionog logora Aušvic u kom je stradalo više od milion ljudi. Nakon suđenja u Varšavi, Hes je obešen 1947. godine.

9 Preciznije rečeno, kada govore o događajima u kojima su i sami bili učesnici, oni su *homodijegetički* naratori, međutim, kada govore o događajima koji su prethodili njihovom rođenju i o životima svojih roditelja – oni su *heterodijegetički* naratori.

10 Pojam fokalizacije određenog lika postavlja se kao filter kroz koji se *obojeni* događaji prenose gledaocu. Detaljnije u Omon i Mari 2007: 130–139.

Vremenska struktura narativa *Hitlerove dece* je složena, odnosno, sadašnjost je prožeta *analepsom* – iskoracima (*flešbekovima*) u prošlost. Kao osnovna razlika između potomaka nacista i žrtava sa jedne strane, i njihovih savremenika sa druge, ukazuje se izražena potreba postgeneracije holokausta za suočenjem i izmirenjem s prošlošću.

Žrtve Šoe i njihovu postgeneraciju u filmu reprezentuju Eldad Bek (Eldad Beck)¹¹, bivši logoraš u Aušvicu po imenu Zvika (Zvika) i grupa mladih Jevreja iz Izraela. Budući da je u filmu akcenat pre svega na diskursu *Hitlerove dece*, za potrebe analize diskursa postgeneracije žrtava Šoe korišćena je dodatna literatura.

Kao medijska reprezentacija i paradigma diskursa potomaka nacista, film *Hitlerova deca* postavlja suštinsko pitanje – gde je granica između ljubavi i mržnje, odnosno, gde je granica do koje možemo voleti svoje roditelje (HC 51.15)? U potrazi za odgovorom, postgeneracija nacista odlučuje se za dva ekstrema – ili se u potpunosti distancira od svojih roditelja, ili ih bezuslovno podržava, poričući zločine i ostajući verna ideologiji i *cajtgajstu* (*zeitgeist*) nacističke Nemačke.¹² Iako se film *Hitlerova deca* bavi isključivo diskursom prvih (onih potomaka koji otvoreno osuđuju zločine svojih prethodnika), u njihovim narativima mogu se iščitati distinktivno različiti pristupi prošlosti kao takvoj (suočavanju i pokušaju izmirenja s njom).

81

Povlačenje od društva kao ekstremni vid suočavanja s prošlošću može se prepoznati u liku Betine Gering. Kako bi lakše podnela *krivicu*, fizičku sličnost, ali i negiranje holokausta od strane svoje porodice, ona se pre više od trideset godina preselila u Novi Meksiko, gde sa mužem živi u potpunoj (samo)izolaciji, bez struje i vode. Štaviše, rešeni da prekinu liniju porodičnog imena, Betina i njen brat *spas* od prošlosti, ali i *rešenje* za budućnost pronašli su u sterilizaciji.

Potpuno suprotan pristup prošlosti i suočenju s njom, ogleda se u društveno odgovornom aktivizmu Katrin Himler i Niklasa Franka. Obuzeta prošlošću, zločinima i krivicom svoje porodice, ali istovremeno svesna svoje nevinosti, Katrin Himler bavi se istraživanjem porodične i kolektivne prošlosti. Zbog učešća u brojnim debatama, predavanjima i dokumentarnim filmovima, kao i zbog različitih članaka i knjige *Braća Himler (Die Bruder Himmler)* koje je napisala, mnogi članovi

11 Eldad Bek je poreklom iz Izraela, ali trenutno živi i radi u Berlinu. Članovi njegove bliže i dalje porodice stradali su u Aušvicu. Kao novinar, dosta vremena posvetio je pokušajima da upozna nacističke ratne zločince i njihove porodice.

12 Npr. dok je ćerka Hajnriha Himlera aktivni pristalica neonacizma, Katrin je udata za Jevrejina iz Izraela čiji je otac preživeo holokaust u Poljskoj; sa druge strane, zbog brojnih predavanja, članaka i knjiga u kojima otvoreno pokazuje prezir prema svojim roditeljima, Niklasa Franka kritikovali su braća i sestra koji nisu bili njegovi istomišljenici; sin Rudolfa, a otac Rajnera Hesa nikada nije napustio ideologiju svog oca, zbog čega Rajner nije više u kontaktu s njim itd.

porodice su je osudili. Sa druge strane, iz straha od kolektivnog zaborava strahota holokausta, a samim tim i pojave neonacizma, Niklas Frank posvetio je svoj život osuđivanju roditelja. Kao autor brojnih tekstova i knjiga u kojima ispituje prošlost i otvoreno pokazuje prezir prema svojim roditeljima, on i danas često drži predavanja mladima o zločinima svog oca: „svaki put kao da iznova ubijam svoje roditelje. Ipak, kažem sebi, zaslužili su“ (HC 41.25).

82 Fizičko suočenje Rajnera Hesa sa mestom porodičnog i civilizacijskog horora (koncentracionog logora Aušvic) predstavlja treći pristup prošlosti koji na svojevrsan način može biti definisan kao aktivizam koji pretežno ostaje u okvirima ličnog narativa. Pošto kao dete zbog prezimena nije mogao da poseti Aušvic, Rajner Hes je to učinio u svojim četrdesetim godinama kada je, simbolično, vozom otputovao do tog mesta očevog odrastanja i dedinih zločina. Shvativši da su koncentracioni logor s gasnim komorama i vila u kojoj je Rudolf Hes *idilično* živio sa svojom porodicom bili odvojeni samo zidom (odnosno, spoznavši šta je njegov otac zapravo bio u prilici da vidi), Hes ne razume zašto je on živ, kada su milioni ljudi morali da umru? Po njemu, smisleni razlog može biti jedino da bi se sam izborio sa teretom prošlosti: „teško je objasniti krivicu koju osećam i nosim u sebi, iako nema razloga da je *ja* snosim. Sramota me je zbog svega što je moj deda uradio hiljadama drugih porodica“ (HC 54.37).

Za razliku od ostalih glavnih likova u filmu, Rudolf Hes se u Aušvicu (osim sa mračnom porodičnom i kolektivnom prošlošću) neposredno suočio i sa potomcima žrtava Šoe – bivšim logorašem i grupom mladih Jevreja iz Izraela. Shodno tome, narativ Rajnera Hesa razlikuje se od narativa ostalih glavnih likova. Taj neposredni, bolni i iskupljujući susret predstavlja emotivnu kulminaciju filma. Usled *sudara* mračne prošlosti i traumatizovane sadašnjosti, sramota, krivica, ali i nepodnošljiv, razarajući, nezadrživ i neizdrživ bol i fizički su manifestovani na Hesovom licu i telu. Upravo zbog toga, on se ukazuje kao oličenje celokupne traume i patnje koje *Hitlerova deca* svakodnevno nose u sebi. Simbolično, na mestu najstrašnijeg nacističkog koncentracionog logora, zagrljaj bivšeg logoraša i unuka glavnog komandanta Aušvica pokazuje da su dijalog i suočenje s prošlošću jedini pravi put ka izmirenju s njom. Kao svojevrsni nečujni Hesov vapaj za *oprostanjem* grehova koje on nije počinio, ovaj zagrljaj i suočavanje sa potomcima žrtava na kraju filma ne dovode samo do unutarnjeg spokoja i izmirenja s prošlošću, već i do *pomirenja* potomaka dve nekada suprotstavljene strane.

Film počinje i završava slikama *mesta sećanja* i tako, poput Uroborosa¹³, zaokružuje beskrajnu priču o Holokaustu. U neprestanoj borbi sećanja protiv zaborava,

13 Uroboros (Ouroboros) je drevni simbol koji prikazuje zmiju ili zmaja koji jede sopstveni rep. On se često koristi kao simbol samorefleksivnosti ili cikličnosti, večnog povratka nečemu, nečega što se stalno iznova stvara, odnosno, kao simbol ciklusa koji počinje iznova čim se približi svom kraju.

Institut za savremenu istoriju u Minhenu i logor Aušvic predstavljaju *lieux de mémoire* (mesta sećanja), pošto više nema originalnih *milieux de mémoire* (okruženja sećanja).¹⁴

Kako su film i literatura pokazali, uočljive su sličnosti i razlike između postgeneracija dve nekada suprotstavljene pozicije – potomaka počinilaca holokausta i potomaka preživelih žrtava Šoe. Postgeneracija holokausta uglavnom je odrastala u *tišini* poricanja i potiskivanja – deca nacista iz očiglednih razloga, iz želje za zaboravom, dok su preživeli svedoci i žrtve uglavnom hteli da poštede svoju decu negodnog sećanja. Dakle, u svakodnevnom porodičnom okruženju, i jedni i drugi živeli su uz istovremeno prisustvo i odsustvo sećanja na holokaust, što je na njih ostavilo duboki trag (McGlothlin 2006: 8). Oni i danas, na sopstvenoj koži, nose nevidljive belege koje su rođenjem nasledili od roditelja – jedni su obeleženi svastikom, drugi Davidovom zvezdom i identifikacionim brojem. Holokaust ih tako istovremeno i *razdvaja* i *spaja*. Iako naizgled toliko različiti, potomci nacista i žrtava suočavaju se sa istim demonima prošlosti. Oni ne poseduju primarno iskustvo, taj deo istorije njima je podsvesno i zastrašujuće blizak, ali istovremeno i veoma stran. Oni žive u senci prošlosti, ispitujući svoj odnos s roditeljima i tragajući za sopstvenim identitetom.

83

Ipak, ono što ih suštinski međusobno razlikuje jeste činjenica da jedni nemaju širu familiju, ponosni su na roditelje i zbližavaju se s porodicom kako bi došli do istine, dok drugi imaju dalju rodbinu koju, pak, (uglavnom) preziru i od koje se udaljavaju na putu do istine. Drugim rečima, za postgeneraciju žrtava, Šoa predstavlja večno *prisustvo odsustva* članova bliske familije (Berger and Berger 201: 1), dok je za postgeneraciju nacista holokaust mesto unutrašnjeg konflikta – kako voliti nekoga tako bliskog koga zapravo imate moralnu obavezu i dužnost da mrzite (McGlothlin 206: 199)?

Emocije koje dominiraju u narativima postgeneracije nacista su osećaj krivice, nepodnošljivi teret, bol, konfuzija, sramota, ljutnja, strah, bespomoćnost, želja za bliskošću, ali i želja za samostalnošću. Paradoksalno, brojne studije i primeri pokazali su da sve pomenute emocije karakterišu i postgeneraciju žrtava Šoe, s tim što je osećaj krivice u njihovom slučaju zamenjen ponosom.¹⁵

14 Francuski kulturolog sećanja Pjer Nora (Pierre Nora) uveo je u upotrebu i definisao pojam *mesto sećanja* kao sve ono što je vremenom ili ljudskom voljom postalo simbolično materijalno ili nematerijalno nasleđe neke zajednice (npr. muzeji, arhive, groblja, svetišta, spomenici itd.). Detaljnije u Nora 1996: xvii.

15 Potomci žrtava ljutnju ne osećaju samo prema nacistima, već i prema roditeljima koji se postavljaju previše zaštitnički, krivica uglavnom dolazi usled njihovog nesvesnog i nenamernog (dodatnog) povređivanja roditelja, dok je sramota posledica osećaja inferiornosti u odnosu na vršnjake. Detaljnije o emocijama postgeneracije žrtava Šoe u Wiseman and Barber 2008: 95–186.

3. Intergeneracijsko/transgeneracijsko prenošenje traume

Ono što postgeneracija holokausta oseća i proživljava jeste, jednom rečju: *trauma*. Iako su pojedini autori uverenja da reč *trauma* ne treba da se koristi u slučaju postgeneracije nacista (i umesto toga predlažu reč *teret*)¹⁶, u ovom radu pomenuti pojam biće korišćen za pripadnike obe pozicije potomaka.

Pored bavljenja traumom preživelih žrtava, u poslednje tri decenije brojni naučnici pokušavaju da istraže na koji način iskustvo roditelja (kako zločinca, tako i žrtve) utiče na emotivni razvoj deteta, tj. da li trauma može da se prenese sa generacije na generaciju? Kako su istraživanja pokazala, psihološka trauma (naročito masivna trauma kao što je genocid) može imati dugoročne posledice i to ne samo na generaciju koja ju je doživela, već i na potomke koji nemaju primarno iskustvo (Wiseman and Barber 2008: xv).

84

U skorije vreme, stručna literatura i terminologija u ovoj oblasti takvu pojavu prepoznaju kao *sekundarnu traumatizaciju* (u slučaju deteta), odnosno, *tercijarnu traumatizaciju* (u slučaju unuka). Najprimerenijim pokazao se termin *eho traume*, fimaajući u vidu da nije reč o bukvalnom prenošenju same traume, ali i da kulminacija i jačina ehoa zavise od različitih varijabli poput izvora koji prenosi eho (počinioca ili žrtve), primaoca (pripadnika postgeneracije) i okruženja (socio-kulturalnog konteksta) (*ibid.*: 230-231).

Ipak, bez obzira na obim zločina ili jačinu traume, potomci ne treba da osećaju odgovornost ili krivicu za dela i nedela svojih roditelja. Kao što je Hana Arent (Hannah Arendt) pre tačno pet decenija istakla: „Uopšteno govoreći, to ne znači ništa drugo do da je svaka generacija, na osnovu toga što se rađa u istorijskom kontinuumu, opterećena gresima očeva kao što je i blagoslovena delima predaka. Ali, ta vrsta odgovornosti nije ono o čemu ovde govorimo. Ona nije lična, i samo se metaforički može reći da neko oseća krivicu za nešto što nije učinio on već njegov otac ili njegov narod“ (Arent 1999a: 44). U skladu sa tim, postgeneracija holokausta može se jedino smatrati odgovornom i dužnom da, poput savremenih *opominjača*¹⁷, čuva i širi istinu, odnosno, aktivno sećanje na ono što su njeni prethodnici počinili/preživeli.

Postsećanje kao odsustvo sećanja

Prema Todoru Kuljiću, trauma je najbolnije sećanje koje postgeneracija može da iskusi. Potomci holokausta mogu da budu traumatizovani nedelima/stradanjima

16 Među autorima koji se za to zalažu su, između ostalih, Eva Hofman (Eva Hoffman) i Angela Kuhner (Angela Kühner). Detaljnije u: McGlothlin 2006: 6, 15.

17 Nekada je u Engleskoj postojao službenik koji se zvao *remembrancer*, tj. *opominjač*, što je u stvari bio eufemizam za uterivača dugova; posao tog službenika bio je da opomene ljude na ono što su hteli da zaborave. Detaljnije u Berk 1999: 92.

bližnjih, ali tek u normalnoj atmosferi lišenoj nacionalizma (Kuljić 2006: 315). Uz kritički i vremenski otklon, oni kroz sećanje i misaono ponavljanje traumatske situacije genocidnog antisemitizma kao da naknadno proživljavaju nesavladanu prošlost svojih prethodnika, iako je ranije nisu lično iskusili. Kako Pola Fas (Paula S. Fass), pripadnica postgeneracije žrtava holokausta, piše: „Iako su mnoge od njihovih uspomena postale moje, uvek mi je bilo jasno da gubitak koji su oni doživeli nikada neće biti moj. Pošto lično nisam patila, mislila sam da sama sećanja ne mogu biti moja, jer moje sećanje nije imalo njihov bol. Da sam patila, imala bih autentične uspomene. Bilo mi je potrebno mnogo godina da shvatim da ne samo da su sećanja moja, već je i jedan deo bola moj“ (Fass 2009: 3). Ipak, može li se zaista neposredno sećanje na holokaust inter/transgeneracijski preneti na potomke?

Pamćenje je istovremeno i arhiva, ali i konstruktivni i dinamički proces zadržavanja, čuvanja i povezivanja informacija sa prethodnim iskustvom. Ono podrazumeva određeni stepen interpretacije, prerade ili rekonstrukcije onoga što je već uskladišteno u memoriji kao elementu kognitivnog sistema. Sa druge strane, sećanje kao aktivni proces povezivanja sačuvanih informacija, emocija i senzacija, uslovljeno je društvom i predstavlja zahvat u prošlo uvek iz nove sadašnjice (Kuljić 2006: 8). Drugačije rečeno, pamćenje je ona dispoziciona masa iz koje sećanje bira i poslužuje se, dok je sećanje proces utiskivanja i aktualizovanja sačuvanih specifičnih sadržaja (Asman 1999: 121–123).

85

U narativima postgeneracije holokausta, kako u filmu *Hitlerova deca*, tako i u literaturi, mogu se prepoznati dve vrste zapamćenih sadržaja. Prva grupa se odnosi na sopstvenu životnu priču pojedinca i tu spadaju sećanja o onome što su potomci neposredno doživeli, dakle, činjenice o sopstvenoj prošlosti i sopstvenom identitetu. Drugu grupu čini sve ono što je postgeneracija u svom socio-kulturnom i porodičnom okruženju naučila o/u prošlosti. Dakle, unutrašnje, lično i interno suprotstavljeno je spoljašnjem i društvenom.

Francuski sociolog Moris Albvaš (Maurice Halbwachs) za pomenuti fenomen koristio je pojmove *individualnog* i *kolektivnog* pamćenja (Albvaš 1999: 63–82). Individualno pamćenje postgeneracije holokausta tako predstavlja autobiografsko pozivanje na sopstvenu prošlost, dok se u kolektivnom pamćenju skladište događaji koji imaju određeno mesto u pamćenju nacije, ali im sami potomci nisu prisustvovali. Da bi takve događaje dozvali u sećanje, oni moraju u potpunosti da se prepuste pamćenju drugih.¹⁸

Osim u negovanju ličnog, postgeneracija holokausta učestvuje i u oblikovanju porodičnog pamćenja. Na taj način, pamćenje postgeneracije nalazi se na tromeđi

18 Pojam individualnog pamćenja Todor Kuljić zamenio je terminom autobiografsko pamćenje, za koje kaže da se od drugih pamćenja razlikuje upravo po višem emotivnom i ličnom značaju (Kuljić 2006: 70).

individualnog, porodičnog i kolektivnog pamćenja, koja se međusobno nadopunjuju i prožimaju.

Prema Berku (Peter Burke), posrednici pamćenja kao što su priče i predanja (usmeni), memoari i drugi zapisi (pismeni), fotografije i umetničke slike (vizuelni), radnje koje prenose pamćenje (komemoracije), ali i sam prostor kao medij za prenošenje uspomena, imaju aktivan uticaj na sećanje (Berk 1999: 85). I u filmu *Hitlerova deca* i u literaturi postgeneracije žrtava Šoe, u narativima i okruženju potomaka uočljivi su i lako prepoznatljivi svi pomenuti prenosni mehanizmi društvenog pamćenja.

Eva Hofman, i sama pripadnica postgeneracije žrtava holokausta, kaže da paradoks indirektnog sećanja proganja mnoge od njih koji su došli *posle*. Iako ga nisu lično proživeli, holokaust je posredno i presudno oblikovao njihove živote i odnos prema prošlosti, preteći da ponekad zaseni njihove sopstvene živote (Hirsch 2008: 106).

86

Što je vremenska distanca u odnosu na Treći rajh i holokaust veća, i što je broj onih sa neposrednim iskustvom i sećanjem manji, termini kao što su *pamćenje* i *sećanje* počeli su da gube svoje ustaljeno značenje. Imajući u vidu da se pojedinac ne može sećati nečega što nije iskusio (bez obzira na subjektivni osećaj postgeneracije), pamćenje i sećanje sve više se svode na tumačenje, rekonstrukciju, interpretaciju i revitalizaciju prošlosti (Pearce 2008: 6). Naknadna slika ili priča sama po sebi nikako ne može biti deo pamćenja. Jezikom Pirsove (Charles S. Peirce) semiotike, pravilna putanja pamćenja i sećanja fundamentalno je indeksička¹⁹, postoji kontinuitet između samog događaja i pamćenja i on ima nedvosmisleni smer – događaj je početak, a pamćenje je rezultat (Hirsch 2001: 109). Drugačije rečeno, u slučaju postgeneracije ne postoji *trag sećanja*, odnosno, *indeks* (neposredni doživljaj). Stoga, *sećanje* postgeneracije na holokaust nije *mnemozis* (sećanje), već *mimezis* (predstavljanje, podražavanje).

I pored tog *odsustva sećanja*, činjenica da su pripadnici potomaka onih koji su preživeli masivne traumatske događaje subjektivno tako duboko povezani sa sećanjem prethodne generacije (toliko da tu vezu sami nazivaju sećanjem, a da traume svojih roditelja osećaju kao svoje), navela je Merijen Herš (Marianne Hirsch) da ovu pojavu definiše kao *postpamćenje*, odnosno *postsećanje*. Termin *postsećanje* označava odnos koji postgeneracija ima prema traumi koju je preživela generacija pre nje i koju *prisvaja* i *pamti* jedino preko priča, slika i okruženja u kom je

19 Pirs je klasifikovao vrste znakova na: *ikonički znak*, *indeks* i *simbol*. Prema njegovoj teoriji, ikonički znak je determinisan svojim dinamičkim objektom na temelju svoje unutrašnje prirode, indeks je znak determinisan svojim dinamičkim objektom na temelju stvarne veze u kojoj sa njim stoji, dok je simbol znak koji je determinisan svojim dinamičkim objektom samo u onom smislu u kojem će biti interpretiran. Detaljnije u Dikro i Todorov 1987: 151.

odrasla. U skladu sa tim, može se reći da ono ne predstavlja aktiviranje i aktualizovanje događaja iz lične prošlosti, već projekciju i rekonstrukciju tuđe prošlosti. Prefiks *post-* u neologizmima *postgeneracija*, *postpamćenje* i *postsećanje* tako ne označava samo vremensku distancu, već upisuje i kritičku distinkciju. Ipak, prema rečima Eve Hofman, iako nije identično sećanju, postsećanje aproksimira njegovu afektivnu snagu (Hirsch 2001: 106-109).

Poput fenomena inter/transgeneracijski nasleđene traume, postpamćenje i postsećanje postgeneracije mogu se percipirati kao *sekundarna* (u slučaju deteta), odnosno, *tercijarna* iskustva (u slučaju unuka). Pošto se sećanje samo po sebi ne može naslediti, a efekat na potomke je ipak prisutan i zavisi od različitih varijabli (izvora koji prenosi, primaoca i okruženja), umesto pojmova *postpamćenje* i *postsećanje*, kao adekvatniji, u ovom radu biće korišćen termin *eho sećanja*.

4. Formiranje identiteta postgeneracije holokausta kroz dekonstrukciju/rekonstrukciju prošlosti

87

Veze između pamćenja, sećanja, traume i identiteta sve više zaokupljaju interesovanje naučnika, teoretičara i kulturologa sećanja. Određeni događaji, kao što su genocid, rat i terorizam, predstavljaju ozbiljne izazove za procese samospoznaje, samorazumevanja i samoidentifikacije pojedinca i grupe. Pamćenje takvih trauma i suočavanje sa njima ima značajnu, ponekad presudnu ulogu u oblikovanju identiteta pojedinca i njegove naknadne percepcije sveta oko sebe (Bell 2006: 5).

Ako se zna da lični i kolektivni identiteti počivaju na pamćenju, može se reći da sećanje označava manje ili više svestan pojedinačni, grupni ili kolektivni odnos prema događajima iz prošlosti, jer pojedinci i grupe koriste prošlost da bi se razgraničili od drugoga i tako izgradili sopstveni identitet. Pojedinačno sećanje štiti identitet ličnosti, dok javno pravda grupni interes (Kuljić 2006: 11-17). Sećanje i eho sećanja postgeneracije holokausta tako predstavljaju osvrtnje na sopstvenu i nasleđenu traumatičnu prošlost, samim tim i suočavanje i pokušaj izmirenja s njom. Kao svojevrsne autobiografske priče, oni čine jezgro identiteta potomaka.

Zagorka Golubović u definisanju identiteta zastupa konstruktivistički stav, smatrajući da on predstavlja *svest o sopstvu* (različitom od svih drugih), koja zavisi od socijalizacije individue, tj. odnosa koji pojedinac uspostavlja sa okolinom: „Pojedinac, kao i grupa, mora da uobliči svoj identitet kroz dugotrajan i mukotrpan proces prilagođavanja i distanciranja, prihvatanja i odbijanja, samoidentifikacije i šire kolektivne (društveno-kulturne) identifikacije. Stalno ga preispitujemo i modifikujemo, jer identitet nije stanje već proces“ (Golubović 1999: 9). Prema njenoj teoriji, potreba za sigurnošću i za emocionalnim prihvatanjem u zajednici važne su komponente personalnog identiteta, štaviše, uloga roditelja naročito je značajna u pružanju pomoći detetu u procesu samospoznaje (*Ibid.*: 41).

Shodno tome, u Nemačkoj je nakon Drugog svetskog rata došlo do krupnih i brojnih narušavanja (*kriza*) identiteta kada je postgeneracija holokausta spoznala zločine / stradanja svojih bliskih rođaka. Suočavanje sa takvim činjenicama duboko je obeležilo njihove identitete i uticalo na njihovu percepciju sveta oko sebe.

Potomci počinilaca/preživelih žrtava holokausta osećaj sopstva u velikoj meri izgradili su ne na lično proživljenom iskustvu, već na tuđim doživljajima koji su čak prethodili njihovom rođenju, na traumi koju tako duboko osećaju, a koju nisu sami iskusili. Upravo taj teret prošlosti sprečava ih da pronađu svoj put ali, istovremeno, on je i razlog njihove izražene potrebe za otkrivanjem sopstvenog identiteta. Kako je Hana Arent primetila, „možda su Jevreji, čijim precima dugujemo prvi začetak ideje o čovečanstvu, znali nešto o tom teretu kad su uveli običaj da svake godine kažu *Oče naš i kralju, grešni smo pred tobom*, preuzimajući na sebe ne samo grehe sopstvene zajednice, već i sve ljudske prekršaje“ (Arent 1999b: 35).

88

Kao što su *Hitlerova deca* pokazala, formiranje identiteta postgeneracije holokausta kroz suočavanje s prošlošću ne podrazumeva samo pozitivni proces osvajanja nezavisnosti i slobode nego i negativni proces odvajanja od zajednice kojoj pripada (porodice, socijalne grupe, društva). To je traumatično iskustvo jer se kida pupčana vrpca kojom su vezani za objekt pripadanja, čime se otvara jedan prostor pun neizvesnosti i nepoznanica (Golubović 1999: 9). Stoga, nije retka pojava da taj korak mnogi pripadnici postgeneracije holokausta i ne naprave, žrtvujući svoj identitet zarad *sigurnosti*, zatvarajući oči pred *duhovima prošlosti*.

Neposredno pred smrt i sam Benjamin (Walter Benjamin) primetio je da takav pasivni odnos prema prošlosti omogućava istoriji da se ponavlja, dok su ruševine pred *anđelom istorije* sve veće. Poput Kleovog (Paul Klee) Angelusa Novusa, potomci počinilaca i žrtava holokausta žele da se udalje od prošlosti; oči su im razrogačene, usta otvorena, krila raširena, a lica okrenuta prošlosti. Ono što mi vidimo kao lanac događaja, oni vide kao jednu jedinu katastrofu što neprekidno gomila ruševine na ruševinama i baca im ih pred noge. Rado bi se zaustavili, budili mrtve i sastavljali ono što je razbijeno. Ali iz raja duva tako snažna oluja koja ih nezadrživo goni u budućnost (Benjamin 1974: 79-90).

Rad na prošlosti, odnosno, suočavanje sa njom, za postgeneraciju holokausta tako predstavlja put ka oslobađajućoj budućnosti. Taj proces izmirenja s prošlošću istovremeno predstavlja i proces konstituisanja ličnog identiteta kroz monolog, ali i dijalog sa porodicom, prijateljima, društvom, štaviše, postgeneracije *druge* strane. Shodno tome, može se zaključiti da diskurs potomaka počinilaca i žrtava holokausta istovremeno predstavlja i dekonstrukciju, ali i rekonstrukciju i konstrukciju (*de/re/konstrukciju*) prošlosti, pamćenja i ličnih identiteta.

Primljeno: 13. septembar 2012.

Prihvaćeno: 2. oktobar 2012.

Literatura

- Adorno, Teodor (1999), „Šta znači rad na prošlosti“, *R.E.Č. – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 56: 49–57.
- Albvaš, Moris (1999), „Kolektivno i istorijsko pamćenje“, *R.E.Č. – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 56: 63–82.
- Arent, Hana (1999a), „Ajhman u Jerusalimu“, *R.E.Č. – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 56: 37–44.
- Arent, Hana (1999b), „Organizovana krivica i univerzalna odgovornost“, *R.E.Č. – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 56: 29–35.
- Arent, Hana (2000), „Lična odgovornost pod diktaturom“, *R.E.Č. – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 59: 393–401.
- Asman, Alaida (1999), „O metaforici sećanja“, *R.E.Č. – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 56: 121–135.
- Barenboim, Daniel and Said, Edward W. (2004), *Parallels and Paradoxes: Explorations in Music and Society*, New York: Vintage Books.
- Bell, Duncan (ed.) (2006), *Memory, Trauma, and World Politics: Reflections on the Relationship between Past and Present*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Benjamin, Valter (1974), „Istorijsko-filozofske teze“, *Eseji*, Beograd: Nolit, str. 79–90.
- Berger, Alan L. and Berger, Naomi (eds.) (2001), *Second Generation Voices: Reflections by Children of Holocaust Survivors and Perpetrators*, Syracuse: Syracuse University Press.
- Berk, Piter (1999), „Istorija kao društveno pamćenje“, *R.E.Č. – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 56: 83–92.
- Dikro, Osvald i Todorov, Cvetan (1987), *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku I i II*, Beograd: Prosveta.
- Fass, Paula S. (2009), *Inheriting the Holocaust. A Second-Generation Memoir*, New Brunswick: Rutgers University Press.
- Golubović, Zagorka (1999), *Ja i drugi. Antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Beograd: Republika.
- Hirsch, Marianne (2001), „Surviving images. Holocaust Photographs and the Work of Post-memory“, *The Yale Journal of Criticism* 14 (1): 5–37.
- Hirsch, Marianne (2008), „The Generation of Postmemory“, *Poetics Today* 29 (1): 103–128.
- Konerton, Pol (2002), *Kako društva pamte*, Beograd: Samizdat B92.
- Kuljić, Todor (2006), *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd: Čigoja štampa.
- Love History* (2010), Simone Bader, Jo Schmeisser, Vienna: Sixpackfilm.
- McGlothlin, Erin (2006), *Second-Generation Holocaust Literature. Legacies of Survival and Perpetration*, New York: Camden House.
- Mec, Johan Baptist (1999), „Između pamćenja i zaborava. Teologija i politika posle Aušvica“, *R.E.Č. – Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 56: 115–120.
- Nora, Pierre (1989), „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Representations* 26: 7–24.
- Nora, Pierre (1996), „From Lieux de mémoire to Realms of Memory. Preface to the English-language edition“, in: Pierre Nora and Lawrence D. Kritzman (eds.), *Realms of Memory: The Construction of the French Past*, New York: Columbia University Press.

- Omon, Žak i Mari, Mišel (2007), *Analiza film(ov)a*, Beograd: Clio.
- Pearce, Caroline (2008), *Contemporary Germany and the Nazi Legacy. Remembrance, Politics and the Dialectic of Normality*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Šuvaković, Miško (2011), *Pojmovnik teorije umetnosti*, Beograd: Orion Art.
- Hitler's children* (2011), Aaqil Ahmed, Simone Baumann, Chanoch Ze'evi, London: Maya Productions & BBC.
- Wiseman, Hadas and Barber, Jacques P. (2008), *Echoes of the Trauma. Relational Themes and Emotions in Children of Holocaust Survivors*, Cambridge: Cambridge University Press.

Julija Matejić

Discourse of the postgeneration.
Remembrance and identity of the descendants
of the perpetrators and the victims of the Holocaust

90

Abstract

By analyzing the role of the family in the process of inter/transgenerational inheritance of trauma and memory (remembrance), the paper is an attempt at providing an answer to how the un-experienced past affects the lives of the descendants of the direct perpetrators and victims of the Holocaust, or rather, how it affects the identity forming of the so-called postgeneration. As the temporal distance from the Second World War increases, and as the number of those with immediate experiences and memories decreases, the expressions like memory and remembrance begin to lose their conventional meaning. As the research shows, even with the lack of first-hand experience, the descendents of those who survived mass traumatic events are subjectively deeply attached to the memory of the previous generation (so much so that they label that attachment as remembrance, and they feel their parents' traumas as their own). Given the fact that it is not possible to physically transfer the trauma and memory to descendants, the paper analyzes and compares the terminology that the professional literature has adopted so far, i.e. secondary traumatization (in case of a child), tertian traumatization (in case of a grandchild), as well as echoes of the trauma and postmemory. The main thesis of this paper is that echoes of the memory and echoes of the trauma cause the so-called identity crisis of the Holocaust postgeneration, that is, only facing the past leads to postgeneration's coming to terms with it.

Key words postgeneration, memory, remembrance, trauma, Holocaust, crisis of identity.